

Piia Einonen

Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus

– ETNISEN ALKUPERÄN JA KIELEN MERKITYS 1800-LUVUN ALUN KAUPUNKI-YMPÄRISTÖSSÄ¹

Oliko suomi Viipurissa yleiskieli, *lingua franca*, vai tuliko kaupungissa toimeen venäjällä? Miten tulokkaihin suhtauduttiin, ja oliko etnisellä taustalla merkitystä? Piia Einonen valottaa artikkelissaan Viipurin niukasti tunnettuja kielioloja ja yleisesti 1800-luvun alkupuolen historiaa. Artikkelissa tuodaan paikallistason läheineiston avulla esiin uusia näkökulmia arjen kielenkäyttöön ja etnisiin suhteisiin sekä arvioidaan uudelleen Viipurin monikulttuurisuutta.

Viipuri on kaupunki, jota yhä ympäröi lähes myyttinen hohde. Se on usein noussut vertauskuvaksi menetetyille Karjalalle², ja sitä on muisteltu ja kaivattu. Käsitystä historiallisesta Viipurista on rakennettu pitkälti kaupungissa asuneiden ja eläneiden tutkijoiden jo vuosisata sitten kirjoittamien historiateosten perustalle. Tässä artikkelissa pyrin purkamaan Viipurin historiaan liittyviä myyttejä ja syvälle juurtuneita kä-

sityksiä monikulttuurisen ja -kielisen kaupunkiyhteisön ristiriidattomuudesta. Tutkin aikalaisien arkipäiväistä kielenkäyttöä, käsityksiä viipurilaisuudesta ja näkemyksiä etnisyyden merkityksestä. Erityisesti tällaiset kysymykset nousivat esiin jaettaessa porvarisoikeuksia. Vaikka kaupungin poikkeuksellisenä nähtyä monikielisyttä ja -kulttuurisuutta on toistuvasti korostettu, ei 1800-luvun alkupuolen Viipurin kielenkäytöstä todellisuudessa tiedetä paljoakaan.

Viipurissa elettiin 1810- ja 1820-luvulla murrosaikaa, kun se ”venäläiskauden” jälkeen liitettiin Suomen suuriruhtinaskunnan yhteyteen vuonna 1812. Juuri kyseinen ajanjakso Vanhan Suomen yhdistämisestä³ muuhun Suomeen aina vuoteen 1839, jolloin kaupunkiin perustettiin hovioikeus, on mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä poliittinen, kulttuurinen ja kielellinen suuntautuminen nousi tuolloin uudella tavalla esiin.⁴

1. Kiitän Jyväskylän yliopiston Early Modern Morals -tutkimusryhmän jäseniä tekstin kommentoimisesta. Tutkimus liittyy Yhteiskunnan historian huippututkimusyksikön toimintaan ja työtä ovat rahoittaneet Rajalla halkaistu kansa -akatemiaprojekti sekä Koneen säätiö.

2. Ks. Anssi Paasi (1996) *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*, Chichester: John Wiley & Sons, 114.

3. Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistämisestä ja yhtenäistämisyrittämisistä ks. O. A. Kallio (1901) *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen*, Helsinki; Max Engman (2009) *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, Helsinki: WSOY, erityisesti 9–122.

4. Vrt. tästä murroskaudesta Johanna Wassholm (2008) *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens*

Tätä murroskautta on tutkittu niukasti, kun taas 1800-luvun jälkipuolisko on ollut laajasti kiinnostuksen kohteena. Viipurin historiassa 1830- ja 1840-luvun taite on nähty vedenjakajana, jolloin uusi sukupolvi astui esiin ja Vanhan Suomen muuttunut asema sekä uudistunut hallinto alkoivat todenteolla vaikuttaa alueen kielellisiin ja kansallisiin oloihin ja henkiseen ilmapiiriin.⁵ Vuosisadan alkupuoli on yleisemminkin jäänyt Suomen historiassa vähemmälle huomiolle kuin jälkipuoli suurine uudistuksineen ja sortokausineen. 1800-luvun alkupuolisko on nähty eräänlaisena esihistoriana myöhemmälle, dynaamiselle ajanjaksolle. Johan Wilhelm Ruuth kutsuukin aikaa hiljaiselon ajanjaksoksi (*”stillaständets epok”*).⁶

Eksplisiittisiä ilmauksia etnisyydestä, kielestä tai kieliryhmään kuulumisesta löytyy alkuperäislähteistä vain harvoin ennen 1800-luvun kansallista heräämistä, jolloin kieli alettiin ymmärtää kansakunnan rakentamisen välineeksi.⁷ Kieleen, taustaan ja viipurilaisuuteen liittyvät ristiriidat pulpahtelivat kuitenkin toisinaan esiin muiden tapausten lomassa ja niiden kautta avautuu näköaloja arjen kielenkäyttöön sekä aikalaisten näkemyksiin muista kansallisuuksista. Lähdeaineistona olen käyttänyt Viipurin maistraatin, raastuvanoikeuden ja kämnerinoikeuden aineistoa sekä senaatin anomusakteja. Käytännössä kieleen ja kansallisuuteen liittyviä kysymyksiä sivuttiin jossain määrin maistraatissa, jossa muun muassa hyväksyttiin uudet porvarit ja hoidettiin kaupungin hallinnollisia asioita, sekä erityisesti kämnerinoikeudessa. Se oli alempi kaupunkituomioistuin, joka autonomian ajan alun Viipurissa käsittelee lähes kaikki riita- ja rikospaukset raastuvanoikeuden keskittyessä lähinnä taloudellisten kysymysten selvittelyyn.⁸ Kämnerinoikeuden päätöksistä oli mahdollista valittaa raastuvanoikeuteen ja sieltä edelleen hovioikeuteen. Maistraatin sekä maaherran ja myöhemmin kuvernöörin päätöksistä oli puolestaan mahdollista valittaa senaattiin. Senaatin talousosasto otti vastaan talouteen, kaupunkihallin-

toon ja moneen muuhun elämänalaaan liittyviä valituksia ja anomuksia. Olen käyttänyt senaatin talousosaston anomusdiaareja ja akteja, joissa on Viipurista tulleita valituksia porvariksi ottamisesta tai porvarisoikeuksien epäamisestä.

Muistojen Viipuri

Monikulttuurisuus ja -kielisyys on aikaisemmassa tutkimuksessa esitetty toistuvasti Viipurille tunnusomaisena piirteenä, mutta asiaa on tutkittu tarkemmin vasta viime vuosina. Monikulttuurisuus ymmärretään tässä yhteydessä Viipuria luonnehtivana käsitteenä, joka kattaa niin yhteisön monikielisuuden kuin monietnisyyden.⁹

dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835, <http://www.doria.fi/handle/10024/33682>, 4; ks. myös Jouko Teperi (1965) *Vanhan Suomen suomalaisuusliike. I, Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun, Historiallisia tutkimuksia* 69, 1, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 20–23.

5. Teperi (1965) 17, 41; ks. myös Peter Stadius (2002) 'Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress' teoksessa Marika Tandefelt (toim.) *Viborgs fyra språk under sju sekel*, Helsingfors: Schildts, 70.

6. Ks. esim. J. W. Ruuth (1906) *Viborgs stads historia I–II: utgifven på Viborgs stads bekostnad*, Helsingfors: Viborgs stad, 788–789; Kati Katajisto (2009) *Isänmaamme keisari, Topelius-seuran julkaisuja* 4, Helsinki: Topelius-seura ry, 40.

7. Marika Tandefelt (2002) 'Fyra språk på en marknad', teoksessa Marika Tandefelt (toim.) 15; ks. myös Matti J. Castren (1954) 'Helsingin koti- ja ulkomaankauppiat vv. 1809–1853', teoksessa *Kauppiaiden ja merenkulkijain Helsinki. Entisaikain Helsinki V*. Helsinki: Helsinki-Seura, 225–226; Kimmo Katajala (2005) *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa, Historiallinen Arkisto* 118, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 43; kansallisesta identiteetistä Katajisto (2009).

8. Viipurin kämnerinoikeuden pöytäkirja-aineisto on vuoden 1820 jälkeen säilynyt lähinnä renovoituina versioina Viipurin hovioikeuden arkistossa. Senaatin anomusdiaarit sekä aihepiiriin liittyvät aktit olen käynyt läpi koko ajanjaksolta, muun arkistoaineiston viiden vuoden välisin otannoin. Viipurissa majoillut venäläinen sotaväki sekä sotilaiden hankintoja hoitavat marketentit kuuluivat pääsääntöisesti sotilashallinnon alaisuuteen (Tandefelt (2002) 48), joten sotilaisiin liittyviä juttuja ei aineistossa juurikaan ole.

9. Monikulttuurisuus-käsitteen katsotaan yleisesti viittaavan yhteisöön tai yhteiskuntaan, jossa erilaisuus on

Erityisesti Marika Tandefelt¹⁰ ja Robert Schweitzer¹¹ ovat tutkineet Viipurin kielellisiä ja etnisiä oloja, mutta historian yleisesityksistä Johan Wilhelm Ruuthin ja Gabriel Laguksen yli sata vuotta sitten kirjoittamat teokset ovat vieläkin keskeisimmät. Viipurin historia -teoksia on uudistettu ja päivitetty 1970- sekä 1980-luvulla, mutta yhä Ruuthin tutkimustuloksiin nojaten. On syytä muistaa, että Ruuth kirjoitti omasta kaupungistaan ja yhteisöstä, jossa hän eli. Teokset on kirjoitettu poliittisesti levottomaan aikaan 1900-luvun vaihteessa, mikä on todennäköisesti vaikuttanut siihen, että tekstissä pyritään korostamaan rauhanomaista yhteiseloä ristiriitojen sijasta. Kuten Ruuth kirjoittaa: ”– i allmänhet en sällspord enighet därföriden var rådande inom detta samhälle – ”¹² Tandefelt pysyy Ruuthin linjoilla todeten monikielisuuden ja -kulttuurisuuden olleen tyypillisesti viipurilaista: ”Den för viborgarna gemensamma traditionen var att kunna acceptera fler språk och fler kulturer i en och samma miljö.”¹³ Ristiriitoja aiheuttaneet kulttuuriset ja taloudelliset erityispiirteet, kuten maaorjuus¹⁴, tutkimuksessa sen sijaan on sivutettu lähes täysin.

Historiatieteellisten tutkimusten ja tulkintojen ohella Viipuria ympäröi laaja kudelma erilaisia uskomuksia, mielipiteitä ja myyttejä, jotka eivät useinkaan perustu arkistolähteisiin vaan romantisoituihin ja henkilökohtaisiin muisteluihin.¹⁵ Silmiinpistävimpiä Viipuriin liitettyjä myyttejä ovat kaupunkiyhteisön ristiriidattomuuden ohella suuriruhtinaskunnan kontekstissa poikkeuksellisenä nähty monikulttuurisuus sekä suomen kielen merkityksen korostaminen. Vaikka kaupungin etninen jakautuminen on tunnistettu, ei tutkimuksessa ole pohdittu sen merkitystä kaupunkilaisten toimintamahdollisuuksille.¹⁶ Viipuria on tutkittu ja muisteltu 1800-luvun jälkipuoliskon kansallisen heräämisen ja 1900-luvun menetyksen aiheuttaman trauman tirkistysaukoista, jolloin kuva Viipurista ja sen historiasta on jähmettynyt yksiulotteiseksi sekä muuttumattomaksi. Kuten Rainer Knapas to-

teaa osuvasti, ”Viipurin historiaa ja kulttuuria on tavallisimmin viimeisen 150 vuoden aikana tarkasteltu historiallisesti värityneiden käsitteiden kautta.”¹⁷ Näitä Viipurin historian ympärille kiertäviä, kieleen ja etnisyyteen liittyviä käsitteitä sekä myyttejä pyrin tässä tutkimuksessa haastamaan ja tarkastelemaan samalla monikulttuurisuuden 1800-luvun alkupuolen aikalaisille asettamia haasteita.

Keistä Viipurin väestö sitten koostui ja miten aikalaiset ymmärsivät kielellisen ja etnisen todellisuuden ympärillään? J. W. Ruuth kirjoittaa kansallisuuksista¹⁸ (*nationaliteterna*) ja kuvailee

hyväksytyä ja jossa toiseuden ei nähdä uhkaavan muiden identiteettiä, arvoja tai kulttuuria. Ks. esim. Alessandro Silj (2010) 'Introduction', teoksessa Alessandro Silj (toim.) *European Multiculturalism Revisited*, London / New York: Zed Books, 1–2.

10. Tandefelt (2002).

11. Robert Schweitzer (2008) *Finnland, das Zarenreich und die Deutschen. Gesammelte Studien zum europäischen Nordosten*. Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers. Herausgegeben von Uta-Maria Liertz. Helsinki/Lübeck: Aue-Stiftung/Verlag Schmidt-Römhild.

12. Ruuth (1906) 804; vrt. Rainer Knapas (2003) 'Viipurin kulttuurista 1750–1850 – historiankirjoitusta ja ongelmia', teoksessa *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 14*. Helsinki: Viipurin Suomalainen kirjallisuusseura, 55–56.

13. Tandefelt (2002) 66.

14. Ks. Ruuth (1906) 802–803, 806; Piia Einonen (2013) 'Cultural Conflicts in a Border Town: Question of Russian Serfdom in Vyborg in the Beginning of the 19th Century' (käsikirjoitus).

15. Ks. esim. Victor Hoving (1960) *I gamla Wiborg taltes 4 språk: kåserier*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

16. Ks. Piia Einonen (2011) 'Suuntaviivoja kielen, etnisyyden, uskonnon ja identiteetin tutkimiseen autonomian ajan alkupuoliskon Viipurissa', teoksessa Yury Shikalov, Jukka Kokkonen, Tapio Hämynen ja Aleksandr Pashkov (toim.) *Rajalla halkaistu kansa. Karjalaisten kansallidentiteetin, uskonnon ja kielen kehitys 1800-luvun alusta nykypäiviin*, Joensuu ja Pietroskoi: Itä-Suomen yliopisto ja Pietroskoin valtiollinen yliopisto.

17. Knapas (2003) 53.

18. Kansallisuuden sekä etnisen ja kielellisen ryhmän käsitteistä ks. Erik Allardt & Christian Starck (1981) *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta. Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta*, Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 18–20.

ryhmien koostumusta, lukumäärää sekä voima-
suhteita henkilö- ja sukulähtöisesti. Ruuth on
laskenut väestönlaskentaa mukailleen Viipurin
asukkaista olleen vuonna 1812 saksankielisiä
12,5 prosenttia, ruotsinkielisiä 14, suomenkieli-
siä 44 ja venäjänkielisiä – sotaväkeä lukuun otta-
matta – 30 prosenttia. Todennäköisesti rekiste-
röinti on tapahtunut äidinkielen perusteella,
mutta se ei kerro Viipurin kielellisestä todelli-
suudesta paljoakaan. Useat kaupunkilaiset oli-
vat kaksi- tai monikielisiä, eivätkä kenties edes
identifioineet itseään siihen kieliryhmään, jonka
jäseniksi olivat syntyneet. Viipurin väkiluvusta
on esitetty monenlaisia tulkintoja riippuen käy-
tetyistä lähdeaineistosta, mutta henkikirjojen
mukaan Viipurissa oli 3 341 asukasta vuonna
1820 ja 3 916 vuonna 1840. Kaupunkilaisten to-
dellinen määrä oli kuitenkin suurempi, sillä
muun muassa sotaväki ja palveluksesta vapautet-
ut perheineen sekä sairaaloiden ja vankiloiden
asukit puuttuvat näistä luvuista. Voimakas väes-
tönkasvu alkoi 1840-luvulla.¹⁹

Ruuth jaottelee kansallisuudet etnisen ja kie-
lillisen alkuperän mukaan huolimatta siitä,
kuinka pitkään perheet ja suvut olivat asuneet

Vrt. käsitteisiin, joita Pietarissa käytettiin suomalaisista
sekä suomenkielisistä inkerinmaalaisista: Max Engman
(2003) 'Suomen toiseksi suurin kaupunki', teoksessa In-
keri Pitkäranta (toim.) *Eurooppalainen ja suomalainen
Pietari, Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja* 4, Helsinki:
Helsingin yliopiston kirjasto, 21–22.

19. Henkikirjaväkiluvut Ulla Ijäs (2008) *Pitkoja ja puoti-
puksuja. Sukupuolittunut työnjako 1820- ja 1830-lukujen
Viipurissa*, painamaton pro gradu -tutkielma, Tampereen
yliopisto (<http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu02405.pdf>)
20, ks. myös 5–6, 18; vrt. Ruuth (1906) 793–804, 806; J. W.
Ruuth & Erkki Kuujo (1981) *Viipurin kaupungin historia
IV:1, vuodet 1812–1840*, Helsinki: Torkkelin Säätiö, 39–43;
Jaakko Paavolainen (1981) 'Väestöolo', teoksessa *Viipurin
kaupungin historia IV: 2, vuodet 1840–1917* (vuodet 1840–
1900 kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet Aimo Halila
et al., jotka myös kirjoittaneet vuodet 1900–1917), Helsing-
ki: Torkkelin Säätiö, 247; ks. myös Frans P. von Knorring
(1833) *Gamla Finland eller det fornda Wiborgska Gouver-
nementet*, Åbo: Christian Ludvig Hjelt, 50–51, 234, liitetau-
lukko nro 6; Schweitzer (2008) 174, 183–184. Äidinkielestä
ks. Tandefelt (2002) 12–13.

Viipurissa.²⁰ Tutkimus perustuu *Wiborgs Tidning*
-sanomalehdessä vuonna 1865 kolmiosaisena
julkaistuun artikkeliin "Wiborgs fyra nationalite-
ter", joka on mielipidekirjoituksen kaltainen,
suomalaiskansallisen ajattelun sävyttämä ja po-
leeminen teksti. Kirjoittajaa ei mainita, mutta
Ruuth epäilee artikkelin olevan peräisin Johan-
nes Alfthanin kynästä. Tämä oli lehden entinen
toimittaja ja kiihkeä viipurilaisen liberalismiin
edustaja, joka asettui fennomanian ja sveko-
manian väliin, mutta korosti suomen kielen ja
suomalaiskansallisen ajattelun merkitystä. Teksti
kirvoitti useita kriittisiä vastauksia, joita Ruuth
ei kuitenkaan ottanut huomioon.²¹ Levätessään
J. W. Ruuthin perinnön varassa Viipurin histo-
rian tutkimus samalla toistaa Ruuthin kansalli-
sen näkökulman sävyttämiä tulkintoja. Esimer-
kiksi hänen lehtiartikkelista poimimansa käsitys
suomen kielen asemasta eräänlaisena yleiskiele-
nä, *lingua francana*, jota kaikki osasivat auttavas-
ti puhua ja ymmärsivät ("så godt som hvarje
Wiborgsbo förstår och behjelpigen kan tala finska"),
esiintyy lähes kaikissa Viipurin kieliojoja
käsittelevissä tutkimuksissa.²² Kenties suomi

20. Ruuth (1906) 793–804; ks. myös Tandefelt (2002) 15;
Ijäs (2008) 18–19; vrt. Engmanin mainitsema suoma-
lainen ja ruotsalainen kansakunta (Engman (2009) 26).
Kansallisuuden ja kielen suhteesta ks. myös Jennica Thy-
lin-Klaus (2009) 'Språknormer, skandinavism och svenska-
nationell mobilisering. Idéhistoriska aspekter på den tidi-
ga svenska språkplaneringen i Finland', teoksessa Hanna
Lehti-Eklund & Camilla Wide & Gunilla Harling-Kranck
& Seija Tiisala & Marko Lamberg (toim.) *Folkmålsstudier.
Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi*, Helsing-
fors, 223–224.

21. *Wiborgs Tidning* 29.11.1865, 2.12.1865, 6.12.1865,
9.12.1865, 27.12.1865, 3.1.1866, 10.1.1866, 24.1.1866 (mik-
rofilmikopio, Jyväskylän yliopiston kirjasto); Ruuth (1906)
793 (viite 2), 896; Stadius (2002) 84–90; ks. myös Ijäs
(2008), 19. Johannes Alfthan oli kuvernementinkirjuri
Anton Alfthanin poika (ks. tämän artikkelin luku Vieras,
porvari vai viipurilainen?; ks. myös Sven Hirn (1998) 'Jo-
hannes Alfthan' teoksessa *Kansallisbiografia* (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>)).

22. *Wiborgs Tidning* 29.11.1865 (lainaus); ks. myös Ruuth
(1906) 800; Ruuth & Kuujo (1981) 42; Paavolainen (1981)
247–255; Tandefelt (2002) 46, 62; ks. myös Knapas (2003)

oli sanomalehtiartikkelin kirjoitusajankohtana 1860-luvulla arkisen kanssakäymisen kieli, mutta ennen 1840-lukua näin ei vaikuta olleen.

Viipurin kaltaisessa monikulttuurisessa yhteisössä etnisen alkuperän määrittelemineen on haastavaa. Useat kaupungissa keskeiseen rooliin nousseet suvut ja perheet olivat tulleet Saksasta jo 1600-luvulla, joten vaikka heidän etninen taustansa olikin saksalainen, on vaikea tulkita heidän muodostaneen Viipurissa erityistä etnistä ryhmää.²³ Yksilöillä on kuitenkin tarve kuulua etnisiin tai muihin sosiaalisia siteitä luoviin ryhmiin ja identifoida itsensä osana vertaistensa muodostamaa tai samat juuret omaavien ihmisten joukkoa. Etnisen ryhmän olemassaolon tunnusmerkkeinä on pidetty muun muassa biologista jatkuvuutta, jaettua kulttuuria sekä jäsenten välistä kommunikaatiota. Yhtenä keskeisenä etnisyyttä osoittavana tekijänä on nähty kieli, joka kuitenkin kytkee yksilön kieliryhmään, ei välttämättä etniseen taustaan, vaikka kielen merkitys yksilöllisen identiteetin kannalta onkin huomattava. Kielen kautta identifoidutaan, mutta sen avulla myös rakennetaan erilaisia identiteettejä. Identifioituminen tiettyyn etniseen ryhmään tapahtuu vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Yksilön itsensä tekemässä (etnisessä) luokittelussa nousee esiin halu kuulua tiettyyn ryhmään, kun taas ulkopuolisten määritellessä muiden etnisyyttä korostuvat ulkoiset tunnusmerkit.²⁴

Etnisellä alkuperällä ja kielellä oli merkitystä niin sosiaalisen aseman määrittämiseen kuin laajemminkin toimintamahdollisuuksiin kaupungissa. Vaikka historiantutkimuksessa on valinnut pitkään laaja konsensus Viipurin monikielisestä luonteesta kuten myös eri etnisten, kielellisten ja uskonnollisten ryhmien rauhallisesta yhteiselosta, oli kaupunkiyhteisö kuitenkin sosiaalisesti jakautunut, pitkälti juuri etnisten ja kielellisten ryhmien jakolinjojen mukaisesti. Tämä oli omiaan luomaan epätasa-arvon tunteita, ristiriitoja ja tyytymättömyyttä.²⁵ Sosiaalinen status oli Viipurissa suuressa määrin riippuvainen etnisestä ja kielellisestä ryhmästä. Sekä por-

varisto että säätyläisten ryhmä koostuivat lähes kokonaan etniseltä taustaltaan saksalaisesta, ruotsalaisesta ja venäläisestä väestöstä, kun taas alemmat sosiaaliryhmät olivat kieleltään ja etniseltä alkuperältään lähinnä suomalaisia.²⁶ Kuvavaavaa on, että yhteiskunnallisessa hierarkiassa ylöspäin kapuaminen vaati suomenkieliltä jonkun toisen kielen omaksumista. Toisaalta taas kielenkäyttö oli tilannesidonnaista ja vaihteli sen

53–56; Ijäs (2008) 19 (viite 54). Teperi (1965, 26–30, ks. myös 22) esittää muutoksen suomen kielen asemassa tapahtuneen osin hovioukeden myötä ja nimenomaan 1830- ja 1840-luvun vaihteessa.

23. Ks. Ruuth (1906) 794–796; Tandefelt (2002) 17–18, 28; Ijäs (2008) 18; Schweitzer (2008) erityisesti 161–190.

24. Ks. esim. Fredrik Barth (1969) 'Introduction', teoksessa Fredrik Barth (toim.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, Boston: Little, Brown and Company, 10–16; Allardt & Starck (1981) 38–42; Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman, Tampere: Vastapaino, 12–14, 16; Thomas Hylland Eriksen (2002) *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London & Ann Arbor: Pluto Press, 4, 19, 34–35, 59–77; Peter Burke (2007) *The Art of Conversation*, Cambridge & Malden: Polity Press, 66–71; ks. myös Katajisto (2009) 45, 180–182. Katajalan mukaan kielellä ei ollut yhtä merkittävää asemaa kuin uskonnolla väestöryhmien määritellessä toisiaan ja itseään Ruotsin vallan aikakauden Karjalassa (Katajala (2005) 44–47, 53–54, 238–240).

25. Ks. Tandefelt (2002) 32–35, 62; Vibeke Winge (2006) 'Language – means of communication or national treasure?', teoksessa Harald Gustafsson & Hanne Sanders (toim.) *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnatio-nella Norden*, Göteborg & Stockholm: Makadam Förlag, 54. Aikaisemmassa Viipuri-tutkimuksessa viitataan useissa yhteyksissä sosiaaliseen ja poliittiseen eriytymiseen sekä sen kytköksiin niin kieleen kuin etniseen alkuperäänkin (ks. esim. Ruuth (1906) 793, 797–798, 803; Paavolainen (1981) 247–257), mutta kysymystä ei ole tutkittu tarkemmin. Stuart Hall (1999, 246) korostaa identiteetin keskeisyyttä erityisesti toimijuutta ja politiikka koskevis-sa kysymyksissä ja Max Engman (2009, 226) puolestaan viittaa yleisesti Vanhan Suomen kielellisten olojen kytkey-tymiseen sosiaalirakenteeseen. Ks. myös Ruuth & Kuujo (1981) 44; Tandefelt (2002) 26–27.

26. Paavolainen (1981) 247; ks. myös Tandefelt (2002) 32–34, 54–55; Schweitzer (2008) 174–175; (Engman 2009) 35–36.

mukaan, puhuttiinko perheenjäsenelle, palveluvälle vai naapurille.²⁷

Kaikki suurimmat suomalaiset kaupungit olivat 1800-luvulla monikulttuurisia ja -kielisiä,²⁸ joten aikansa kontekstissa Viipuri ei ollut aivan niin poikkeuksellinen kuin yleensä on esitetty. Se oli tyypillinen rajakaupunki, jonka väestörakenteeseen vuosisadat Venäjän ja Ruotsin valtakuntien rajamaastossa sekä vilkkaana kauppakaupunkina olivat lyöneet leimansa.²⁹ Paikallinen identiteetti, viipurilaisuus, jota vuosisadat itärajan vartijana kaukana keskusvallasta olivat vahvistaneet, eli yhä vahvana 1800-luvulla.³⁰

Hallintomiesten ja asiakirjojen kieli

Maistraatin pöytäkirjakeleksi oli 1700-luvulla valittu saksa, mutta ruotsi palautettiin hallintokieleksi vuonna 1812. Samalla hallintomiehiltä alettiin vaatia ruotsin kielen osaamista, ja eräs notaari joutui jopa jättämään tehtävänsä puutteellisen kielitaidon vuoksi.³¹ Käytännössä kielikysymys oli kuitenkin pitkälti sidoksissa virkamiesten henkilökohtaiseen kielitaitoon ja ha-

luun toimia vieraalla kielellä. Vuonna 1814 asesori Adolf Krogius muistutti, että keisarillisen määräyksen mukaisesti kaikki asiakirjat piti toimittaa oikeuteen ruotsiksi. Hän totesi, ettei hyväksynyt erään tapauksen yhteydessä oikeuteen toimitettua venäjänkielistä kirjelmää, jota hän ei ymmärtänyt.³² Vaikka Krogius vetosi määräykseen, hoidettiin käytännön hallintotyötä kaikilla kaupungissa käytetyillä kielillä ja maistraattiin sekä oikeusistuimille toimitettiin kirjelmiä haki-ajan, anojan, todistajan tai muun asianosaisen äidinkielen mukaan. Tarvittaessa turvaututtiin kielenkääntäjiin. Vielä 1700-luvulla kielenkääntäjinä toimivat lähinnä raatimiehet ja sihteerit, mutta myöhemmin raadilla oli käytössään koulutettuja kielenkääntäjiä.³³ Suhtautuminen kieleen oli ennen kaikkea käytännöllistä.³⁴

Kun Viipurin maistraattia täydennettiin uusilla raatimiehillä vuonna 1820, kandidaattien kielitaitoa punnittiin valintaa tehtäessä. Leipuri Johan Ziencke oli ollut ehdolla raatimieheksi, mutta hän ei tullut vielä tällöin valituksi. Ziencken valitettua päätöksestä maistraatti to-

27. Tandefelt (2002) 14, 29, 33–35, 62; Schweitzer (2008) 361; ks. myös Hoving (1960) 91.

28. Vastaavista suomalaisista monikulttuurisista ja -kielisistä kaupungeista 1800-luvulla ks. esim. Sigurd Nordenstreng (1910) *Haminan kaupungin historia II*. Suom. Santeri Ivalo, Hamina: Haminan kaupunki, 413–414; K. O. Lindeqvist (1930) *Hämeenlinnan kaupungin historia III, vuosina 1809–75*, Hämeenlinna: Hämeenlinnan kaupunki, 74–78; Heikki Waris (1951) 'Helsinkiäyhteiskunta', teoksessa *Helsingin kaupungin historia III:2*, Helsinki: Helsingin kaupunki, 17–33; Castren (1954) 221–235; Turpeinen Oiva (1985) 'Venäjänkielisten määrä Suomessa vuonna 1900', teoksessa Pauli Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa, Historiallinen Arkisto* 83, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 21–28; Heikki Paunonen (1995) *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatioista*, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 9; Antti Rähä (2008) 'Främmande men bekanta? Synen på ryskhet i Villmanstrand efter ofrederna på 1700-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 93, 403; Harry Lönnroth (2009) 'Messukylän murteesta Tampereen moniin kielisiin', teoksessa Harry Lönnroth (toim.) *Tampere kieliyhteisönä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–10; ks. myös Schweitzer (2008) 353.

29. Winge (2006) 48; ks. myös Knapas (2003) 57; Rähä (2008) 396–397; Schweitzer (2008) 165–166.

30. Harald Gustafsson (2006) 'Att testa gränser. En inledande problematisering', teoksessa Gustafsson & Sanders (toim.), 15; Piia Einonen (2009) 'Menneisyys argumenttina esimodernissa kaupungissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 289.

31. J. W. Ruuth & Erkki Kuujo (1975) *Viipurin kaupungin historia III, vuodet 1710–1812*, Helsinki: Torkkelin Säätiö, 174; Ruuth & Kuujo (1981) 8; Schweitzer (2008) 175–176.

32. Kämnerinoikeus 17./29.10.1814 (vuoden 1815 niteessä), Mikkelin maakunta-arkisto (MMA). Kaksoispäiväystä käytettiin osassa asiakirjoista muutaman vuoden Vanhan ja "Uuden" Suomen yhdistymisen jälkeen, koska suuriruhtinaskunnassa käytettiin gregoriaanista kalenteria, joka erosi muun keisarikunnan ajanlaskusta 12 päivää (ks. esim. Engman (2003) 36). Krogiuksesta ks. Yrjö Kotivuori (2005) *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Adolf Krogius* (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>).

33. Ks. esim. kämnerinoikeus 29.9./11.10.1815 §1 ja 29.2.1820 §2, MMA; Tandefelt (2002) 55–56, 66. Kielenkääntäjiä oli käytössä jo suurvalta-aikana. Ruuth & Kuujo (1975) 174–175, 184; Tandefelt (2002) 49.

34. Ks. myös Tandefelt (2002) 66.

tesi, että vaikka Ziencke muuten oli sopiva kandidaatti, hän osasi vain saksaa. Maistraatti katsoi kuitenkin, että järjestysraatimiehen tuli osata sekä venäjää että suomea, jotka olivat alueen tavallisimmat kielet (*mäst gängse språken*).³⁵ Kielikysymys oli herättänyt maistraatissa keskustelua, sillä konseptipöytäkirjaan oli merkitty, että järjestysraatimiehen piti osata venäjää, ruotsia ja suomea, mutta ruotsi oli sittemmin vedetty yli.³⁶ Venäjä ja suomi olivatkin epäilemättä tällöin jo asukkaiden kansallisuuksien perusteella käytetyimmät kielet, kun taas ruotsi oli nimenomaan hallinnon kieli.³⁷ Maistraatti lähestyi siten myös hallintomiesten kielikysymystä pikemmin käytännöllisestä kuin laillisesta näkökulmasta.

Pöytäkirjat laadittiin ruotsiksi, mutta toisinaan löytyy tietoja arkisesta, suullisesta kielenkäytöstä maistraatissa tai kämnerinoikeudessa. Kun raatimies Peter Kovaleff syytti vuonna 1815 kauppias Ivan Golovanoffia kunnianloukkauksesta, kämnerinoikeudessa puitiin asiaa niin venäjäksi kuin ruotsiksi. Kovaleffin ruotsinkielinen kirjelmä luettiin ensin sellaisenaan ja tulkittiin sitten venäjäksi. Kovaleff myös muistutti, että koska Golovanoff ei itse osannut kirjoittaa ruotsiksi, piti kirjelmiin merkitä kirjoittajan nimi.³⁸ Asiakirjoihin kirjattiinkin aina kielenkääntäjä.

Vaikka maistraatissa ja oikeudessa asioiminen sujui useammallakin kielellä, arkipäiväisen kommunikaation ongelmat tulevat esiin todistanlausunnoista. Kämnerinoikeuteen kutsutut todistajat paljastivat usein, että he eivät olleet ymmärtäneet mitä vieraalla kielellä oli puhuttu. Esimerkiksi vuonna 1815 katurauhanrikkomuksen todistajaksi päätyneet ja jo kahdeksan vuotta Viipurissa asunut venäläismies kertoi, ettei hän ollut ymmärtänyt, mitä suomeksi oli puhuttu. Toisinaan todistajilla oli vaikeuksia ymmärtää saksaa tai ruotsia, mutta erityisesti venäjä ja suomi aiheuttivat ongelmia, vaikka suomen on korostettu olleen yleiskieli, jota osattiin riittävästi arjessa selviämisen tarpeisiin.³⁹ Vaikuttaa siltä, että ainakaan venäläisillä ei ollut halua tai tar-

vetta opetella muita kieliä, vaan 1800-luvun alkuvuosikymmenten Viipurissa saattoi tulla toimeen pelkällä venäjän kielellä.⁴⁰

Vieras, porvari vai viipurilainen?

Yhteisön sisäisten etnisten ja kielellisten ryhmien yläpuolelle nousi 1800-luvun alkupuolen Viipurissa kysymys kaupunkiyhteisöön kuulumisesta tai kuulumattomuudesta, luokittelusta meihin ja muihin.⁴¹ Kaupunkihallinnon edustajat punnitsivat erityisesti taloudellisia seikkoja, mutta myös sukujuuria ja kielellistä sekä etnistä taustaa arvioidessaan anojia. Vastavuoroisesti yksilöt itse kuuluivat, sitoutuivat ja identifioituivat eri tasoilla erilaisiin ryhmiin: he olivat jäseniä suvussaan ja ammattiryhmässään (ammattikillassaan tai -kunnassaan), mutta kuuluivat samaan aikaan myös muihin sosiaaliryhmiin, joita määrittivät erilaiset seikat, kuten juuri etninen alkuperä. Kaupungin asukkaina he taas kuulu-

35. Maistraatti 28.8.1820 § 1, MMA. Ks. myös Tandefelt (2002) 27, 29, 56; Zienckesta Ruuth (1906) 788.

36. Maistraatti (konseptipöytäkirja) 28.8.1820 § 1, MMA.

37. Ks. Winge (2006) 52–54. Venäjän kielen käyttöä pyrittiin edistämään suuriruhtinaskunnassa, mutta tulokset jäivät laihoiksi (ks. Edward C. Thaden (1984) *Russian's Western Borderlands, 1710–1870*, Princeton: Princeton University Press, 207).

38. Kämnerinoikeus 19./31.5.1815 § 3 (MMA); ks. myös 9./21.6.1815 § 2, 16./28.6.1815 § 1, 23.6./5.7.1815 § 2, 24.9./6.10.1815 § 3, 4./16.10.1815 § 1 ja 11./23.11.1815 § 6.

39. Todistajien kieliongelmiesta esim. kämnerinoikeus 17./29.5.1815 § 1, 18./30.8.1815 § 1, 7.2.1820 § 1, 2.3.1820 § 2, 15.6.1826 § 1, 27.7.1826 § 3, 2.3.1837 § 1, MMA; venäläisestä todistajasta 20.8./1.9.1815 § 3.

40. Ymmärtämättömyys saattoi olla myös veruke, jos halusi vältellä todistuslausunnon antamista, mutta tästä ei tapauksissa löydy todisteita. Erilaiset haukkumasanat sen sijaan ylittivät kielelliset raja-aidat (ks. esim. kämnerinoikeus 26.4./8.5.1815 § 2, 18./30.8.1815 § 1, 21.8./2.9.1815 § 1, MMA). Vrt. myös ”integratiiviseen” ja ”instrumentaaliiseen” kielen omaksumisen motiiviin, sekä Viipurin saksalaisiin (Tandefelt (2002) 12–13, 29).

41. Venäläisten ”vieraudesta” Lappeenrannassa ks. Rähkä (2008); toiseuden tematiikasta yleisemmin ks. Paasi (1996) erityisesti 9, 12–15. Esimerkiksi Tandefelt (2002, 30) käyttää ilmausta ”viipurilainen identiteetti”, mutta ei määrittele sitä sen tarkemmin.

vat tiettyyn sosiaaliseen kokonaisuuteen, olivat he sitten porvareita tai eivät.⁴²

Viipurilaisuuden määrittely oli vaikeaa, mutta rajanvetoa jouduttiin toisinaan tekemään, usein taloudellisista syistä. Köyhäinhoito oli järjestetty kaupungin ”omille köyhille” maistraatin johdolla, mutta väkeä saapui Viipuriin kerjäämään myös maaseudulta.⁴³ Kun eräältä neidiltä evättiin varattomille säätyläisille myönnetty vuotuinen avustus kaupungin kassasta, tapaus pakotti maistraatin selvittämään tarkoin hakijan taustan ja samalla paljastamaan ajatuksia siitä, kuka oli viipurilainen ja kuka ei. Maistraatti perusteli kielteistä päätöstään nimenomaan syntyperällä ja viipurilaisuudella: avustusta ei haluttu myöntää neidolle, joka oli syntynyt ja viettänyt suurimman osan nuoruudestaan muualla. Neiti oli itse ilmoittanut muuttaneensa kaupunkiin 13 vuotta aikaisemmin, mutta maistraatin mukaan hän oli ollut kaupungissa vasta muutaman vuoden. Maistraatti korosti, että jos hakemukseen myönnyttäisiin, kaupunkiin alkaisi virrata tuen anojia⁴⁴ Yhteisöä määriteltiin ja rajattiin kuulumisen ja ulossulkemisen kautta: jos et kuulunut omiin, olit vieras.⁴⁵ Asiaan ottivat kantaa myös kaupungin porvariston valitsevat vanhimmat, jotka kertoivat, ettei hakijalla tai hänen isällään ollut koskaan ollut toimea Viipurissa.⁴⁶ Neidin ei katsottu olevan viipurilainen, koska hän ei polveutunut kaupungin asukkaista ja oli oleskellut nuoruusikänsä muualla. Sukujuurien ja isän syntyperän sekä ammatin merkitys olivat keskeisiä määriteltäessä yksilön asemaa suhteessa ympäröivään yhteisöön.

Viipurilaiset jakoivat maistraatin käsityksen sukujuurien merkityksestä, tai ainakin osasivat hyödyntää sitä argumentaatioissaan. Kuvvernementinkirjuri Anton Alfthanin valittaessa hyläytystä tukkukauppa-anomuksestaan hän kritisoi päätöstä erityisesti siksi, että vaikka hän oli syntyperäinen viipurilainen ja hänen esi-isänsä kauppiaita, hänelle ei myönnetty kauppaoikeuksia. Sen sijaan maistraatti myönsi – Alfthanin mukaan – lähes päivittäin porvarisoikeuksia

suurelle joukolle ulkomaalaisia ja piti heitä oikeutettuina käymään kauppaa. Alfthanin mielestä viipurilaisuus vaati juuria kaupungissa ja elinkeinonharjoitus olisi pitänyt rajata syntyperäisille kaupunkilaisille. Edellinen kauppiaksi hyväksytyt oli kauppiaanpoika Nikifor Kowaleff, joka epäilemättä kuului juuri niihin ulkomaalaisiin, joiden ottamisesta porvariksi Alfthan oli tuhtunut. Maistraatti pysyi päätöksessään ja perusteli sitä kauppiaiden suurella määrällä. Koska Alfthan oli hallinnollisessa työssä meriittinsä ansainnut kirjuri, myös hänen pätevyytään kauppiana epäiltiin. Maistraatti totesikin ettei kauppiaksi mielellään otettu ketään ”kauppiassäädyn” ulkopuolelta.⁴⁷

42. Teperi (1965) 16; Tandefelt (2002) 26, 60; Gustafsson (2006) 9; Katajisto (2009) 26–27, 40–52, 295–300; vrt. Washolm (2006) erityisesti 198–200; ks. myös Engman (2009) 26–29, 100–103.

43. Ruuth & Kuujo (1981) 55; ks. myös Ruuth & Kuujo (1975) 196–200.

44. Senaatin talousosaston anomusdiaarin akti (STOAD) Eb:219, AD 414/10 1821, Kansallisarkisto (KA). Köyhäinhoidosta yleisesti ks. Ruuth (1906) 863; Panu Pulma (1994) ’Vaivaisten valtakunta’, teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia, Sosiaalipoliittikka, sosiaaliturva* 1, Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 47–49, 55–59; ks. myös Gösta Lext (1979) *Mantalskrivningen i Sverige före 1860. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet* 13. Göteborg, Göteborgs universitet, 195–200.

45. Ks. Rähä (2008) 396, 400, 402.

46. STOAD Eb:219, AD 414/10 1821, KA. Sukulaisuuden merkityksestä taloudellisessa toiminnassa ja luottamuksen lähteenä ks. Jarkko Keskinen (2005) ’Sosiaalinen pääoma porilaisessa kauppiasyhteisössä 1800-luvun alussa’, teoksessa Martti Vihanto (toim.) *Instituutitieteen nykyisiä suuntia*, Turku: Turun korkeakoulujen yhteiskunnallis-taloudellinen tutkimusyhdistys ry, 124, 130–134, 136; Jarkko Keskinen (2008) ’Luotto, luottamus ja maine – 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet’, teoksessa Jarkko Keskinen & Kari Teräs (toim.) *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia mirabilis 5. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 149–151.

47. STOAD, Eb:283, AD 406/2 1824, KA. Viipurilaisten esi-isien korostamisesta ks. myös maistraatti 21.8.1837 § 1, MMA; Tandefelt (2002) 26. Kauppiasoikeuksien eh-

Porvarissäätöön kuulumisen oli aina 1800-luvun jälkipuoliskolle, kaupunkien kunnallisuudistukseen saakka tärkeää, sillä se oli edellytys poliittisille ja taloudellisille toimintamahdollisuuksille, joskin myös velvollisuuksille. Porvarius merkitsi kaupunkiyhteisön täysivaltaista jäsenyyttä ja ryhmitteli asukkaat porvaristoon kuulumisen mukaan. Perinteisesti porvarisoikeuksien myöntämisessä oli tärkeintä, että hakija oli ”oman kaupungin lapsi”.⁴⁸ Jos kauppiaita katsottiin olevan tarpeeksi, viipurilaiset juuretkaan eivät riittäneet oikeuksien myöntämisen perusteeksi, minkä Alftthanin sai kokea. Viittaus kauppiassäätöön kertoo myös siitä, että rajanvetoa ei tapahtunut yksinomaan porvaristoon kuuluvien ja kuulumattomien ryhmien välillä, vaan lisäksi porvariston sisällä. Porvaristo ei suinkaan ollut homogeeninen joukko, vaan käsityöläisten ja kauppiaiden erottelun lisäksi kauppiaskunta oli jaettu tukku-, rihkama- ja elintarvikekauppiainiin, joilla oli erilaiset kauppa-oikeudet ja joiden taloudellinen ja sosiaalinen asema poikkesi huomattavasti toisistaan.⁴⁹

Luokittelemalla ja ryhmittelemällä ihmisiä syntyperän ja säädyn mukaan maistraatti jäseni tilannesidonnaisesti kaupunkiyhteisöä ja siihen kuulumista tai kuulumattomuutta. Viipurin hallintomiesten pyrkimyksissä ja toiminnassa korostui kuitenkin tahto ylittää säätysidonnaiset, etniset sekä kielelliset raja-aidat ja luoda käsitys viipurilaisuudesta. Viipurilaisuus muodosti oman kategoriansa, jolla jaettiin ihmiset meihin ja muihin, vieraisiin. Maistraatin jäsenet edustivat eri etnisiä väestöryhmiä, joten oli ymmärrettävää käyttää juuri käsitettä viipurilainen. Tarcoitushakuinen viipurilaisuuden korostaminen oli hyödyksi myös silloin, kun pyrkimyksenä oli sulkea vieraat ulos kaupunkilaisuuden mukanaan tuomista eduista.

”Ulkomaalainen” kauppias ja etniset ristiriidat

Kun maistraatti päätti vuonna 1823 antaa vähittäiskauppa-oikeuden kauppakirjanpitäjä Henric

Niclas Heitmanille, asiasta sukeutui myrsky Viipurin porvariston keskuudessa. Neljän miehen ryhmä, tiilitehtaan omistaja Feodor Seliverstoff, Johan Tuderman⁵⁰, Dmitri Aleneff ja Filip Listvennikoff, valitti päätöksestä ja kritisoi erityisesti sitä, että Heitman oli ulkomaalainen (*utländningen*).⁵¹ Porvarisoikeuksien myöntäminen Heitmanille aiheutti laajemminkin kritiikkiä ja väitettiin, että maistraatti ei ollut kuullut porvaristoa ja vanhimpia asiaankuuluvalla tavalla. Päätös oli kuitenkin mennyt pykälien mukaan, sillä Heitman oli anonut porvariutta, toimittanut tarvittavat todisteet, porvaristo sekä vanhimmat oli kutsuttu koolle ja Heitman hyväksytty porvariksi, kunhan hän todistaisi kokeella tietämyk-

doista, epäämistä ja niiden perusteluista ks. esim. Lindeqvist (1930) 113–119; Castren (1954) 226; Keskinen (2005) 126–127; vrt. vuoden 1785 kaupunkijärjestykseen, jossa ei määritelty minkäänlaisia kelpoisuusvaatimuksia (Ruuth & Kuujo (1975) 131). Alftthan sai myöhemmin oikeuden tukkukauppaan (ks. Veli-Matti Autio (2002) 'Alftthan (1600–)', teoksessa *Kansallisbiografia* (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>)) ja perusti kynttilä- ja saippua-tehtaan (Ruuth & Kuujo (1981) 62, 81; Schweitzer (2008) 184–185).

48. Ruuth & Kuujo (1975) 131; Aimo Halila (1981) 'Kunnallishallinto', teoksessa Ruuth & Halila et al., 287–289; Keskinen (2004) 123; ks. myös Tandefelt (2002) 48. Luokittelusta ja ryhmittelystä sosiaalisena prosessina ks. Alldard & Starck (1981) 19–20, 27–28, 36–37. Ks. ”venäläisen” määrittelystä Matti Klinge (1985) 'Venäläisyydestä Suomessa', teoksessa Kurkinen (toim.) 11–16; Osmo Jussila (1985) 'Kuka oli venäläinen, kuka suomalainen', teoksessa Kurkinen (toim.) 17–20.

49. Vuoden 1785 kaupparjärjestyksen mukaisista kauppiaskilloista ks. Ruuth & Kuujo (1975) 129–131. Kiltajako päättyi 1817, jolloin siirryttiin suuriruhtinaskunnan kanssa yhtenäisiin säädöksiin (Ruuth & Kuujo (1981) 61–62; ks. myös Castren (1954) 189–190; Keskinen (2005) 124–125). Kaupungeissa oli jonkin verran kauppiaita, joilla ei ollut porvarisoikeuksia (ks. Anu Talka (2005) 'Elinkeinoelämä', teoksessa Anu Talka & Pia Puntanen, *Linnoitus ja kaupunki: Lappeenrannan historia 1812–1917*. Lappeenranta, Lappeenrannan kaupunki, 128).

50. Tuderman oli nimestään huolimatta sukujuuriltaan suomalainen, ks. Henry Tuderman (1966) 'Tuderman', *Genos* 37 (http://genealogia.fi/genos/37/37_85.htm).

51. Vastaavasta tapauksesta 1700-luvulla ks. Ruuth & Kuujo (1975) 149.

sensä kaupasta. Tästä huolimatta maistraatin toimintaa kutsuttiin käsittämättömäksi ja muiden porvareiden katsottiin joutuneen epäoikeudenmukaisesti kohdelluiksi.⁵² Porvaristo jakautui kysymyksessä kahteen leiriin, joista toinen koostui, Tudermania lukuun ottamatta, venäläislähtöisistä kauppiaista ja toinen ei-venäläisistä.⁵³ Kiistassa kansallisuus sekä syntyperä otettiin lyömäaseiksi

Venäläiset kauppiaat tukivat toisiaan ja laativat useita, lähes samansisältöisiä valituksia Heitmanin ottamisesta kauppiaksi. He korostivat kaupunkilaisuuttaan ja maalailivat tunteisiin vetoavaa kuvaa tulevaisuudesta, jossa heidän lastensa piti jättää isänmaansa vieraiden (*främlingar*) vuoksi ja lähteä etsimään toimeentuloaan muualta. Heitmanin puolustajat saivat hekin kansallisuudesta oivan lyömäaseen: Heitman oli ulkomaalainen, mutta hän oli aivan yhtä oikeutettu vähittäiskauppaan kuin valittajat, sillä kukaan heistä ei ollut syntyjään viipurilainen tai edes Viipurin läänistä lähtöisin. Kauppiaiden oikeuksien puolesta taistelleet ja kaupungin johtaviin hahmoihin kuuluneet saksalaissyntyiset suurkauppiaat Andreas Jaenisch⁵⁴, Gustav Johan Heyno⁵⁵ ja Jakob Johan Sesemann olivat etujoukoissa Heitmanin valintaa sekä maistraattia puolustamassa.⁵⁶ Kansallisuuksien välisten ristiriitojen ohella vastakkainasettelussa oli jossakin määrin kyse myös tulokkaiden ja vanhojen asukkaiden⁵⁷ välisestä taistelusta, sillä Heitmanin oikeuksia ryhmittivät puolustamaan erityisesti vanhat suurkauppiaat, kuten Sesemann ja Jaenisch, kun taas vastapuoli koostui enemmän tuoreista kaupunkilaisista, mihin argumentoinnissa kärkeästi tartuttiin.

Heitman itse iski nimenomaan vastustajiensa kielitaitoon ja kansallisuuteen omassa kirjelmässään. Hän epäili ivalliseen sävyyn kirjoitetussa tekstissä jopa allekirjoittaneiden nimikirjoitusten aitoutta ja heidän kykyään ymmärtää tapaukseen liittyneiden asiakirjojen kieltä. Heitman oli lisäksi kärkeä neuvomaan vastapuoltaan kauppaan liittyvissä termeissä, joita he hänen

mielestään käyttivät väärin, ja totesi alentuvasti tietämättömyyden olevan tavallista sellaisten ihmisten joukossa, jotka ovat viettäneet elämänsä raskaassa maaorjuudessa. Lisäksi Heitman puolusti itseään syyttämällä valittajia monopoliaseeman tavoittelusta ja sitä kautta kaupungin asukkaiden haitaksi toimimisesta.⁵⁸ Maaorjuuteen viittaaminen oli loukkaus koko venäläistä väestönosaa kohtaan ja paljasti samalla, mitä Heitman – kuten varmasti monet muutkin – ajatteli venäläisistä.

Tapaus osoittaa, miten kansallisuuskysymys kyti Viipurissa pinnan alla valmiina nousemaan

52. STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823, KA; ks. myös esim. Ruuth & Kuujo (1981) 22. Kauppiaksi kouluttautumisetä ks. Kirsi Vainio-Korhonen (2010) 'Kaupan ja käsityön ammattikasvatus', teoksessa Kirsi Vainio-Korhonen & Jussi Hanska (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskialjalta 1860-luvulle*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 223–226. Venäläisten nimien kirjoitusasu vaihtelee toisinaan asiakirjoissa melko paljon, ja tässä yhteydessä mainitun Alenoffin/Aksenoffin olen tulkinnut viittaavan Dmitri Aleneffiin. Kaupungin vanhimmista ks. Ruuth & Kuujo (1975) 178–180.

53. Vastaavasta tapauksesta valittaessa edustajaa kaupunginvanhimpiin Helsingissä ks. Waris 1951, 51.

54. Ks. Georg Haggren (2008) 'Jaenisch-suku', teoksessa *Kansallisbiografia* (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>).

55. Ks. Jorma Wilmi (2009) 'Gustav Johan Heyno', teoksessa *Talouselämän vaikuttajat* (<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/>).

56. STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823, KA. Vastaavasta tapauksesta, jossa ulkomaalaiselle räätätille myönnettyistä porvarisoikeuksista valitettiin, ks. STOAD, Eb:621, AD 258/175 1837; ks. myös esim. Castren (1954) 226; Ruuth & Kuujo (1975) 70, 149, 183, 286; Ruuth & Kuujo (1981) 62.

57. Ks. Tandefelt (2002) 26–27, 31, 33; Schweitzer (2008) 166, 177; ks. myös Einonen (2009) 291; Piia Einonen (2011) 'A Travelling Governor', teoksessa Marko Lamberg & Harko Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*, Lund: Nordic Academic Press, 136.

58. STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823, KA. Vrt. stereotyyppiä Hylland Eriksen (2002) 23–24. Heitman perusti 1820-luvulla Viipuriin menestyksekkään viinikaupan (Sven Hirn (1969) 'Viipurin kapakat 1850-luvulla', *Alkoholipolitiikka*, 86).

Tanskalainen Nils Rademacher maalasi 1840-luvun puolivälissä ryhmämuotokuvan saksalaistaustaisten Jaenischin ja Hackmanin sukujen jäsenistä. Molemmilla suvuilla oli Viipurissa suuret kauppahuoneet ja sukujen jäseniä oli toiminut merkittävillä paikoilla kaupungin hallinnossa. Rademacher asui Viipurissa ollessaan ennen muuta kauppaneuvos Andreas Jaenisch nuoremman lesken, kuvassa toisena oikealta istuvan Helene Elisabeth Jaenischin (1781–1848) luona. Tämän vieressä istuu tytär Helene Sofia, kutsumanimeltään Lollinka. Kuvan keskushenkilö on Andreas Jaenischin veli, lääkäri ja valtioneuvos Nicolaus Jaenisch (1767–1848). Tämän vaimo, Dorothea Elisabeth o.s. Frese (1784–1874) istuu toisena vasemmalta. Pariskunnan tytär Julie Sofia (1806–1878) seisoo isänsä takana. Äärimmäisenä vasemmalla on Julien mies, kauppaneuvos Johan Fredrik Hackman nuorempi (1801–1879). Lisäksi kuvassa ovat Andreaksen ja Nicholauksen veljen, varakuvernööri ja todellinen valtioneuvos Joachim Jaenischin lapset eversti Magnus Jaenisch (1791–1862), joka seisoo äärimmäisenä oikealla, ja Maria (1799–1878), joka istuu kuvan keskellä Bijou-koira sylissään. Kuva: Museoviraston kuva-arkisto.

esiin ristiriitatilanteissa. Heitmaninkin tapauksessa argumentoitiin aluksi kauppiaiden määrään, hakijan pätevyyyteen ja muihin asiaseikkoihin liittyvillä tosiasioilla, mutta hakijan leimaaminen vieraaksi käänsi riitelyn painopisteen kysymykseen siitä, ketkä olivat viipurilaisia ja ketkä ulkomaalaisia ja kenellä oli oikeus harjoittaa kauppaa. Heitmanin vastustajien argumentit kytkeytyivät selkeästi ulossulkemiseen: Heitman oli ulkomaalainen ja vieras, minkä vuoksi häntä

ei olisi pitänyt ottaa porvariksi. Heitman taas iski loukkaavilla lausunnoillaan koko venäläisväestöön etnisenä ryhmänä, sen kulttuuriin ja historiaan.

Kaupungin venäläisväestö vaikuttaa muodostaneen suljetun ryhmän, joka ei integroitu muuhun väestöön ja jakoi vahvan kollektiivisen identiteetin. Ryhmäidentiteetti määritellään usein modernista lähtökohdasta, etnis-kansallisesta näkökulmasta käsin, jolloin keskeisiksi kol-

lektiivista ja erityisen identiteetin omaavaa ryhmää luonnehtiviksi tekijöiksi on tulkittu jaettu etnisyys, kieli, uskonto ja historia.⁵⁹ Vaikka modernia tutkimusasetelmaa ei voidakaan siirtää suoraan autonomian ajan alkuun, kieli ja etnisyys olivat jo tuolloin nimenomaan venäläisiä muista erottava ja omaksi ryhmäkseen rajaava tekijä. Lisäksi uskonto, tavat sekä kulttuuriset ja taloudelliset seikat, kuten juuri maaorjien omistaminen ja käyttäminen myös Viipurissa, erottivat heitä muista kansallisuuksista ja rakensivat toiseutta.⁶⁰

Venäläinen räätälimestari

Etnisyys nousi esiin myös käsityöammatin harjoittamiseen liittyvissä kysymyksissä. Vuonna 1823 Viipurin kaupungin räätäliammattikunta valitti senaatille maistraatin päätöksestä antaa porvarius maaorja Vasilei Schversnikoffille ja ottaa hänet ”venäläiseksi räätälimestariksi” (*rysk skräddare mästare*). Ammattikunnan kirjelmässä kritisoitiin erityisesti sitä, että Pietarissa, jossa hakija oli ollut oppipoikana kolme vuotta ja toiminut kisällinä kolme vuotta, ei ollut ammattikuntajärjestystä, joten Schversnikoff ei ollut voinut olla pätevän mestarin opissa.⁶¹ Vaikka Venäjällä oli perustettu ammattikuntalaitos 1720-luvulla, se ei vastannut ruotsalaista suljettua järjestelmää, vaan oli avoin ulkomaalaisille, sotilaille ja talonpojille. Ammatinharjoitusta, koulutusta tai laadun valvontaa ei ollut privilegioitu ammattikunnille kuten Ruotsissa. Vuoden 1785 kaupunkijärjestys vapautti järjestelmää entisestään salliessaan käsityön harjoittamisen elinkeinona kaikille, kunhan he eivät käyttäneet apu-työvoimaa. Koska hallitseva senaatti vahvisti määräyksen vuonna 1804, se säilyi lainvoimaisena myös vuoden 1812 jälkeen. Viipurin maistraatti sen sijaan pyrki jo venäläiskaudella säilyttämään ruotsalaisen ammattikuntalaitoksen ja säädökset sekä rajoittamaan oikeutta ammatinharjoitukseen niiden mukaisesti.⁶²

Viipurin räätäliammattikunta oli erityisen kriittinen sen vuoksi, että maistraatti oli käyttä-

nyt termiä ”venäläinen räätälimestari” ja valituskirjelmässä ihmeteltiin, mitä maistraatti sillä ymmärsi. Kyseistä käsitettä ei löytynyt ammattikuntajärjestyksestä ja räätäliammattikunta kummasteli sarkastiseen sävyyn, oliko maistraatti kenties ajatellut Schversnikoffin työskentelevän vain venäläisille ja heidän ruotsalaisten vain ruotsalaisille. Kirjelmässä kysyttiin, saisivatko myös englantilaiset, ranskalaiset ja espanjalaiset, joita oli kaupungissa paljon, omat räätälinä.⁶³ Hakija pyysi itse anomuksessaan nimittä-

59. Tandefelt (2002) 50, vrt. 63; ks. myös Hall (1999) 21–23 (kansallisista identiteeteistä erityisesti 16, 45–56); Burke (2007) 68–69.

60. Venäläisten erottumisesta ja erottautumisesta Viipurissa ja muualla ks. Castren (1954) 222; Teperi (1965) 19–20; Ruuth & Kuujo (1975) 66; Paasi (1996) 13; Tandefelt (2002) 50, 47, 63; Maare Valtonen [Paloheimo] (2009) ’Kauppaneuvos Jegor Uschakoff’, teoksessa *Talouselämän vaikuttajat* (<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/>); ks. myös Hoving (1960) 90; vrt. Lappeenrannan tilanteeseen (Räihä (2008) 406–407). Maaorjien pitäminen omaksuttiin jossakin määrin 1700-luvulla myös ei-venäläisissä perheissä, mutta 1800-luvun alussa se oli leimallisesti venäläinen ilmiö. Viipurin maaorjista ks. Eimonen (2013). Kongressi-Puolan Varsovassa venäläisten nähtiin muodostavan suljetun ja omavaraisen ”siirtokunnan”, jonka jäsenet suhtautuivat halveksivasti paikalliseen väestöön ja joita vastavuoeroisesti halveksittiin (Stephen D. Corrsin (1986) ’Warsaw. Poles and Jews in a Conquered City’, teoksessa Michael Hamm (toim.) *The City in Late Imperial Russia*, Bloomington: Indiana University Press, 131). Kielestä ks. Katajala (2005) 244; vrt. Räihä (2008, 407), joka ei näe kielen olleen merkittävä erottava tekijä ainakaan Lappeenrannassa.

61. STOAD, Eb:249, AD 32/149 1823, KA. Käsityömasteriksi kouluttautumisesta ks. Vainio-Korhonen (2010) 228–238.

62. Ruuth & Kuujo (1975) 144; Ruuth & Kuujo (1981) 84; Jjäs (2008) 41; ks. myös Eimonen (2013). Vanhan Suomen lainsäädännöllinen tilanne oli monimutkainen, sillä Uudenkaupungin rauhassa luovutetuilla alueilla, kuten Viipurissa, noudatettiin venäläiskaudella ruotsalaisia keskiaikaisia maan- ja kaupunginlakeja sekä niiden selityksiä, kun taas myöhemmin Turun rauhassa Venäjälle siirtyneillä alueilla oli käytössä Ruotsin vuoden 1734 yleinen laki. Vähitellen 1700-luvun kuluessa Viipurissakin siirryttiin käyttämään rikos- ja riita-asioissa vuoden 1734 lakia (Ruuth & Kuujo (1975) 177; Räihä (2008) 401).

63. STOAD, Eb:249, AD 32/149 1823, KA.

mistä ”venäläiseksi räätälimestariksi”, mistä se todennäköisesti lipsahti maistraatin käyttöön, vaikka käsitteen käytölle ei mitään perustetta ollutkaan.

Kansallisuus nousi tässäkin tapauksessa keskeiseksi elementiksi, jonka ympärille argumentointi kiertyi. Vaikka tosiasia oli, että Viipurin räätäliammattikunnalla oli syytä epäillä miehen ammattitaitoa, se keskittyi irvailemaan todennäköisesti epähuomioissa käytetyllä käsitteellä. Huomioarvoista on kuitenkin, että asiakirjoissa mainittiin suuren osan venäläisestä porvaristosta toivoneen Schversnikoffin nimittämistään mestariksi. Tämä oli ymmärrettävää jo yksinomaan siitä syystä, että ruotsinkielisten räätäleiden kanssa asioiminen oli monille hankalaa kielivaikeuksien vuoksi.⁶⁴ Lisäksi tämä osoittaa, miten porvaristo oli jakautunut venäläiseen ja ei-venäläiseen ryhmään.

Vaikka etnisyydellä argumentoitiin tarkoituksellisesti, punnittiin vähintään yhtä perusteellisesti tarvetta käsityöläismestarille sekä hakijan ammattitaitoa ja luonnetta. Anisia Alexandroff sai koko Viipurin porvariston puolustamaan itseään maalarimestari Louis Lennepin valitettua Alexandroffin ottamisesta porvariksi ja mestariksi vuonna 1824. Alexandroff oli hänkin vapautettu maaorja, joka oli jo pitkään asunut Viipurissa ammattiaan harjoittaen. Gustav Johan Heynon ja muiden allekirjoittamassa suosituksessa kehuttiin niin hakijan luonnetta kuin hänen työnsä jälkeä. Alexandroff ei kuitenkaan jättänyt puolustustaan muiden lausuntojen varaan vaan hyökkäsi Lennepiä vastaan syyttäen häntä monopoliaseman tavoittelusta ja kilpailun estämisestä. Lisäksi hän valitti Lennepin olevan ”vähemmän tunnettu ulkomaalainen, joka oli saanut työnsä sattuman kautta”. Alexandroff korosti syntyperäistä venäläisyyttään, minkä ansiosta hän näki olevansa uskollinen alamainen ja isänmaalleen hyödyksi.⁶⁵ Kommenteista kuultaa läpi vahva kansallistunne.⁶⁶ Alexandroffin uho paljastaa myös sen, että venäläiset kokivat Viipurin nimenomaan venäläiseksi kaupungiksi.

Viipurilaista identiteettiä rakentamassa

Vuosisadan mittainen ajanjakso Venäjän yhteydessä ja Suomesta erillisenä Vanhan Suomen keskuksena oli vaikuttanut merkittävällä tavalla viipurilaiseen elämänmuotoon. Kaupunkiin oli muuttanut paljon venäläisiä asukkaita, joilla oli oma kielsensä, uskontonsa ja kulttuurinsa. Venäläiskauden vaikutus ja idän suuntaan luodut suhteet näkyivät yhtäältä positiivisina seikkoina, kuten vilkkaana kaupankäyntinä, mutta toisaalta negatiivisiksi koettuina ilmiöinä, kuten maaorjuuden ulottumisena Viipuriin. Venäläiset noudattivat omia tapojaan manifestoidakseen valtaa ja osoittaakseen edustavansa valloittajaa. Venäläisille Viipuri oli venäläinen kaupunki, vaikka 1800-luvun alkupuolen Viipurissa elettiin siirtymäkautta ja pyrittiin kielellisesti sekä kulttuurisesti sopeutumaan suuriruhtinaskunnan yhteyteen.

Viipurissa kieleen ja kommunikointivaikeuksiin suhtauduttiin käytännöllisesti, kuten jo aikaisemmassakin tutkimuksessa on todettu. Suurimmaksi osaksi elämää elettiin sekä käsityötä ja kauppaa harjoitettiin kaikilla neljällä kielellä tarpeen ja paikan mukaan. Todellisuus ei kuitenkaan ollut niin kiiltokuvamainen kuin 1800- ja 1900-luvun vaihteen suomalaiskansallisesti sävyttyneessä tutkimuksessa ja sitä myöhemmin

64. Vrt. Talka (2005) 135 venäläisten sotilaiden asioimisesta maanmiestensä kanssa.

65. STOAD, Eb:282, AD 351/56 1824, KA; ks. myös Valtonen (2009). Lennepiä kritisoitiin lisäksi muissa ammatinharjoittamiseen liittyvissä asioissa (ks. STOAD, Eb:286, AD 475/13 1824, KA). Kaupungissa oleskelun ja tuttuuden merkityksestä oikeuksien myöntämisessä ks. myös Lindqvist (1930) 110–111, 119, 137–139.

66. Venäläinen kansallistunne ja upseerin kunnia nousivat esiin myös Johan Mottin ravintolassa isännän ja vieraiden välillä tapahtuneessa välikohtauksessa vuonna 1815 (ks. kämnerinoikeus 13./25.2.1815 §2; 15./27.2.1815 §1; 13./25.4.1815 §2, MMA; ks. myös Catriona Kelly (2002) 'Popular culture', teoksessa Nicholas Rzhevsky (toim.) *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 126). – *Nyt julkaistu Piia Einosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

myötäilleessä historiankirjoituksessa on korostettu. Käsitys monikulttuurisen Viipurin suvaitsevaisuudesta ja eri kansallisuuksien sekä kieli-ryhmien jouhevasta yhteiselosta on kohonnut myytiksi, joka nykytutkimuksen on syytä haastaa.

Kaupungin asukkaiden sosiaalinen ja taloudellinen asema oli kytköksissä etniseen alkupe-
rään ja ristiriitatilanteissa kansallisuus sekä siihen liitetyt ominaisuudet nousivat esiin. Etnisiä ryhmiä erottavat kulttuuripiirteet, kieli ja tavat loivat näkyviä sekä näkymättömiä raja-aitoja, joille konfliktitilanteissa annettiin korostettu merkitys. Omaa asemaa pyrittiin puolustamaan tarttumalla argumentoinnissa eroihin ja leimaa-
malla vastapuoli ulkomaalaiseksi tai ulkopuoliseksi, mikä oli tavallista myös muissa kaupungeissa. Viipurilaiset identifioivat itsensä, muut kaupunkilaiset ja vieraat kulkijat lähinnä kahden

kategorian kautta: porvarit ja porvariston ulkopuoliset ryhmät sekä viipurilaiset ja ei-viipurilaiset. Myös kieleen ja etniseen alkuperään liittyviä määreitä, kuten venäläinen, ulkomaalainen tai vieras, käytettiin toisinaan. Tämäkin korostaa venäläisten erillisyyttä, sillä muita Viipurin väestöryhmiä ei nostettu samalla tapaa esiin.

Monikulttuurisessa kaupungissa viipurilaisuus oli erityisesti hallintomiesten käyttämä määritelmä, sillä se ylitti etniset ja kielelliset erot. Vaikka viipurilaisuutta määriteltiin tilannekohtaisesti, se oli monille keskeinen identiteetin rakennusaine. Suomen kielellä ei kuitenkaan ollut vielä tällöin niin keskeistä asemaa kuin suomalaisuusajattelun sävyttämä historianantutkimus J. W. Ruuthin johdolla on esittänyt, sillä aikalaisten kielenkäytön perusteella suomi ei vielä ollut Viipurissa lingua franca – sen aika oli vasta vuosisadan jälkipuoliskolla.